

ВИШЊИЋЕВ ЈУНАК У ДВОБОЈУ

Сажетак: Међу насловима Филипа Вишњића посвећеним Првом српском устанку псеудоисторијска пјесма *Лазар Мутап и Арапин* заузима посебно мјесто. То је једина Вишњићева пјесма коју није Вуку испјевао 1815. године у Шишатовцу. Пјесма је контекстуално везана за јунаке устанка, али за разлику од осталих пјесама из овог циклуса није исторична. Ова пјесма са мотивом двобоја одличан је показатељ са каквим је мајсторством слијепи пјесник компилирао традиционалне поетске образце и јунаке свога времена у индивидуалну пјесмотворевину која му је донијела име и славу посљедњег аеда Европе.

Кључне ријечи: Лазар Мутап, Филип Вишњић, двобој, епска пјесма, легенда, традиција

Међу поетским саставима, са тематиком из првог српског устанка, Филип Вишњић је испјевао и једну пјесму са мотивом двобоја. Мада њихов наслов упућује да припадају овој мотивској групи, пјесме *Милош Стоићевић и Мехо Орузџић* и *Лазар Лазаревић и Пејзо*, пјевају о бојевима чији су наведени дуели знаменитих јунака тек издвојене епизоде. Неспоразум је заправо изазива првенствено, за збирке народне текстова из књижевности, веома чест сукоб пјевач-редактор. За разлику од њих *Лазар Мутап и Арапин* јесте састав уклопљен у класични епски сиже, какав је добро познат из старијих пјесама са овим мотивом. Ова пјесма је посебна за Вишњићев опус јер је, за разлику од осталих пјесама које је Вук од Вишњића записао 1815. године у Шишатовцу, по Владану Недићу (1990, 46) записана после 1825, „једина коју је испевао у Срему. Она је била слаба“. Новак Килибарда (1990, 78) не дијели Недићево мишљење о вриједности пјесме, подсјећајући да: „Оцјењивање умјетничке вриједности пјесме *Лазар Мутап и Арапин* као самосталне стваралачке цјелине неминовно умањује значај ове пјесме зато што се њен карактер исказује само у контексту свих Вишњићевих пјесама о првом српском устанку“.

У свим елементима ове *псеудоисторијске* пјесме Вишњић поштује класичну схему двобоја. Изазивач оштро и подругљиво позива и прозива противника, овај у немогућности да сам изађе на мегдан тражи себи замјену, замјена се опрема јуначким реквизитима и одлази на мегдан, мегдан се прво води ријечима, изазвани јунак мачем сјече изазивача и доноси противнику главу господару на дар (вид. Браун 2004, 183). Испоштоване су све етапе епског двобоја,

али посебно су интересантне Вишњићеве иновације које је унио у причу. Већ у првим Арапиновим ријечима увиђамо да је потпуно наглавачке представљена перспектива из које двобој започиње. Арапин, који је у народном предању симбол сила зла, овога пута у служби је турског цара, који је аналогно и сам постављен на чело тих сила. Карађорђе је из њихове перспективе представљен као зулумћар и рушитељ традиционалног система вриједности. Улоге су дакле потпуно замијењене. Промијенила се перспектива пјевача, слушаоца и саме пјесме. Сасвим је сигурно да су пјевач и његови слушаоци упознати са превратом из *Почетка буне против дахија*, са којом у легендарној равни ова пјесма и има највише сличности. „Уоквирујући легендом све своје пјесме о првом српском устанку – уводом пјесме *Почетак буне против дахија* и мотивском пјесмом *Лазар Мутап и Арапин* – Вишњић је почео и завршио своје пјесничко стварање као и сваки ортодоксни пјесник: остао је заточник прошлости, апологета хероја и преносилац историје у легенду“ (Килибарда, 1976, 80).

Хоризонт очекивања и једних и других није нарушен овим обратом. Овдје увиђамо пред каквим је тешким задатком заправо био Филип Вишњић. Он се мајсторски служио традиционалним сижеом, али је из темеља прекренуо систем вриједности на ком је почивала народна епика. Посебно је интересантно да ова пјесма није заснована на неком познатом историјском догађају. Она сигурно није измишљена, него је настала из неколико легендарних причања које прате велике јунаке какав је свакако био и легендарни коњаник Лазар Мутап. И у њој се потврђује да је за Вишњића Карађорђе био неприкосновени владар *комендант Србије*, који на прво мјесто ставља бригу за народ и државу и тиме и оправдава његов неизлазак на мегдан.

„Моја мајко! што ли ћу ти јако?
 „Ја са први кавгу заметнуо,
 „Црвописак на душу узео:
 „Куд ће моја душа и тијело?
 „Да б Арапу на мејдан изишо,
 „Може мене суђен данак наћи
 „А очима ни виђети не ћу,
 „На коме ће земља останути; (215–216)

Овим се потврђује да је он господар Србије и да и није његово да излази на дуел једном Арапину. Његов задатак није да победи Арапина или било ког другог јунака, нити да извојује неку личну победу; његово је да види *На коме ће земља останути*. „Карађорђева кључна реч није ни „витештво“, ни „част“, ни „слава“, већ „земља““ (Симовић 1983, 15) По епској вертикали Карађорђе се на овом мјесту изједначава са царом Душаном, јер се у појединим аспектима двобоја могу пронаћи заједничке црте Мутапа са Милошем Војиновићем. (вид. Матицки 1982, 31) Карађорђе може само дијелити мегдан са себи равним, што и не мора бити сам цар, али свакако барем паша, као човјек од ког је отео власт. Он за замјеника бира Лазара Мутапа, војводу рудничке нахије, бившег хајдука и учесника свих великих устаничких бојева.

С обзиром на то да је ова пјесма у потпуности легендарна и неисторична, поставља се питање зашто је Вишњић изабрао баш Мутапа. Миодраг Матицки (1999, 160) из необјашњивих разлога сматра да је томе узрок што се на издисају буне ревносни Вишњићев јуначки каталог свео на само три имена, мада Вишњић именује шест живих јунака, а Мутап је једино могуће рјешење, рекло би се да је он једини слободан. На овом се мјесту намеће асоцијативна веза са пјесмом *Хвала Чупићева*, јер се у њој појављују три јунака којима Карађорђе шаље књиге упозорења. Новак Килибарда (1976, 82–84) сматра да један од узрока лежи у легендама о Мутапу као великом коњанику за шта постоји и историјска потврда у чињеници да је са својом коњицом уочи Мишарског боја одбио Турке и дао времена Карађорђу да изгради шанац (вид. Љушић 2003, 151). Други повод Килибарда проналази у Вишњићевој пјесми *Бој на Мишару* гдје је Мутап такође приказан као виловит јунак који заједно са Цинцар Јанком, што је још једна коинциденција, јури и стиже Турке преко Босута. Трећи узрок проналази у сличној трагичној судбини ова два јунака. Наиме и Мутапа је као и Карађорђа убио његов кум, а по Килибарди ова је пјесма једна врста завршног чина Вишњићевог устаничког епа, јер: „Убиство Карађорђа Петровића није било историјски чин који би могао да пружи тематску позицију Вишњићу, иако за епског народног пјесника не може бити погодније теме него што је смрт хероја који је већ прослављен у епици“ (Килибарда 1976, 79). Истина се вјероватно налази негдје између ових претпоставки или је баш садржана у све три. Свакако да је битна Мутапова хајдучка прошлост, по којој је опет наличан Карађорђу, која се и апострофира као један од веома битних мотива ове пјесме.

Прави одговор заправо тешко да постоји и да нама може бити јасан, али је важније питање зашто је Вишњић и на основу чега испјевао ову пјесму. Ако прихватимо исказ Лукијана Мушицког (вид. Мушицки 1954, 95) о томе како је Вишњић пјевао пјесме о устанку прикупљајући грађу запиткујући ратнике који су се тек вратили с бојишта „ко је предводио“, „где су се тукли“ и „ко је погинуо, против кога су ишли“, где је и од кога је пјевач добио грађу за ову пјесму. Од учесника сигурно није, јер мегдана није ни било, дакле могао је користити или неку легенду или упослити сопствену пјевачку имагинацију и посегнути за клишеираним обрасцем традиционалне епике и у њега усадити своје савременике. Од Вишњића је Вук забиљежио једну хајдучку мотивску пјесму *средњих времена о двобоју Баја Пивљаин и бег Љубовић* и мада немамо његових педесет записаних песама није нам тешко повјеровати да је бар њему ласно било испјевати нову. На овом мјесту нам на руку иде и Новак Килибарда који резимира: „Укратко: постанак пјесме *Лазар Мутап и Арапин* и њено мјесто у кругу Вишњићевих пјесама са историјским садржајем указује да је иманентно Вишњићево настојање да претаче историју у легенду чим се за то укаже могућност“ (1976, 86).

Вишњић Лазара Мутапа приказује не само као вјештог мегданцију, него и као врсног стратега, уосталом као руднички војвода Мутап ју и јесте имао када изучити, чему је Вишњић, очито поучен причама самих ратника, не-

ријетко давао првенство пред класичним јунаштвом, осим у пјесми *Боја на Чокешини*, гдје то свакако није ни могао учинити јер би тиме исувише грубо нагрдио историјску истину. Отуда је сасвим природно да он са собом води и седамсто Срба, да му се нађу, не у двобоју, него у повлачењу, јер је двобој заказан на ничијој земљи. Поред класичног неповјерења у турско поштење овим се потврђује перманентна свијест о томе да су два свијета које учесници дуела репрезентују у рату и да је двобој прилика да се задобије и нека пobjеда на ширем плану, како то захваљујући Мутаповом лукавству на крају и бива. Епизода са краја пјесме када Босанци пуцање српских топова забуну схвате као прослављање пропасти устаника могуће да је алузија на неки стварни догађај, који је вјешто уклопљен у фабулу.

У Шаулићевој збирци постоји кратка пјесма *Пobjеда Мутана Лазара* (110) која се ни у ком случају не може сматрати варијантом ове пјесме, јер је у њој Мутап приказан као српски владар:

До два су се цара завадила,
Лазар Мутап и цар Отомановић. (Шаулић 1929, 896)

Као варијанта ове пјесме из исте збирке могла би се посматрати пјесма *Вељко од Тимока и бег Сијарчић* (109). Ова пјесма је испјевана у класичном епском сижеу са мотивом двобоја, при чему се као Карађорђево замјеник појављује прослављени хајдук Вељко. Он је у овој пјесми попут Милоша Војиновића, представљен као Карађорђево сестрић. Забринутог Карађорђа у складу са традиционалном пјесмом мајка савјетује да позове великог јунака из Тимока који ће га одмијенити у двобоју и побједити осиног бега. Ова пјесма показује да се легенда о Карађорђу најбоље чувала кроз традиционалне епске обрасце којим се потврђивала његова владарска позиција, у стихотворењима са занимљивом и измишљеном садржином насталим по узору на пјесме о јунацима старих времена.

Другу интересантну епизоду у пјесми *Лазар Мутап и Арапин* проналазимо у њеним завршним стиховима. На Карађорђево питање какву награду за свој јуначки подвиг жели Мутап одговара:

„Господару, Петровићу Ђорђе!
„Даћеш мени што је теби драго;
„Даћеш мени слободу јуначку,
„Да ми нико судити не може,
„Осим Бога и тебе једнога“. (224)

Нема боље потврде да је у Вишњићевој епској представи учесника Првог српског устанка слобода остала доминантно индивидуална категорија. Народ за који је слобода генерацијама била недосањани сан, није могао разумјети да је циљ револуције и страдања ослобођење државе. Морали су чак бити тешко разочарани кад су схватили да се нису ослободили власти, него се она само промијенила. Хајдуци су свакако очекивали да ће им учешћем у устанку бити, не само бити опроштени ранији гријехови, него и слободни да

неометано наставе са својом активношћу кад се ослободе турске власти која их је због ње прогонила, а због које су у народу ушли у пјесму. Да је заиста тако и бивало поред историје потврду имао и у Вишњићевој пјесми *Бој на салашу* када Стоја Чупић аминује Црнобарцу Станку ранији гријех због кога је по заповијести требао бити погубљен:

„Бе аферим, Црнобарац Станко!
 „Да си синоћ мог брата убио,
 „И да си ми дворе запалио,
 „Та све би ти данас опростио.
 „Нити би те игда прекорио;
 „Проклет био, тко, ти споменуо! (145)

Да са хајдуцима није било лако устаничким првацима¹ најбоље нам показује пјесма *Бој на Чокешини*, гдје Јакова не издаје само *Ђурчија горски арамбаша*, јунак који је *душу огр`јешио*, него га не послушају ни Вишњићеви хероји браћа Недићи којима, по пјевачу хајдучка част:

„Ми нијесмо једне женске главе,
 „Под затвором женски да помремо

 „Већ хајдуци, убојни јунаци, (133)

а по Вуку (1972, 95) силно попијено пиће у ноћи уочи боја. Ђурчијина одлучност да не полази у бој у којем је унапријед осуђен на смрт поновна је потврда изврнуте перспективе у којој Вишњић трансформише косовску херојку. Милош Обилић је завјетни јунак, а Ђурчија је хајдук и као таквог га Вишњић досљедно и приказује поготово у, како нас упозорава Светозар Кољевић (1974, 257) комичним освјетљенима сцене ухођења турске војске:

„Док сам Турску уводио војску,
 „С Турцима сам мрсно вечерао,
 „Вечерао мрсно и ручао,
 „С Турцима сам ишо у џамију,
 „Турски клањам, Српски Бога молим; (131)

Како само Вишњић у једној сцени сублимира архетипски модел ухођења војске из косовских пјесама и традиционално хајдучко лукавство са стварним догађајем који је имао страшне посљедице. Хајдуци су хероји живота и зато Ђурчију не осуђује ни Вишњић ни савременици. До Ранкеа је стигао у овом

¹ Ова појава је нарочито дошла до изражаја послје Скупштине из 1811. године. Неке су војводе кристиле хајдуке за упаде на непријатељску територију, али су други користили њихову хајдучку природу ради сопственог отпора врховној власти и самом Вожду. Радос Љушић потврђује да је, првенствено Карађорђева тактика у борби са хајдуцима на крају била дјелотворна (2003, 403): „Двоструким начином – смртном казном и опраштањем – вожд је сузбио хајдучију уочи обрачуна са Турском... За Карађорђа као представника врховне власти у Србији битно је то да је, као бивши хајдук, исправно схватио да је хајдучија велико зло за сваку државу, самим тим и ону коју је изграђивао. У борби против ње био је немилосрдан и успешан“.

облику: „Попаљени се манастир, рече он, може опет подићи али мртва глава никада“. (Ранке 1864, 95) Слично размишља и Вишњићев Бајо када шаблонски кавгацкијски тон уочи дуела мијења ријечима помирења:

„Господаре, беже Љубовићу!
Штета теби погинут од мене,
Мени жао умријет од тебе;
Него хајде да се помиримо“. (Караџић, 308)

„Нема шта: људски, искрено и врло одмјерено, а потом и скромно јер признаје да је њему лично жао умријети“ (Зуковић 1990, 100). Такав је и Ђурчија, свјестан релативности своје личности, свјестан да се не може омладити, свјестан, али не и заплашен својом смртношћу. Он није Гилгамеш, он је хајдучки харамбаша који спасава и главе својих другова, он није ни Милош Обилић да од војске сакрива колика је непријатељска снага, *лако* је Милошу кад је његова судбина и опредјељење унапријед одређено. Његова је свијест по Војиславу Ђурићу (вид. Ђурић 1990, 28) истовјетна оној топличког војводе Крајимира када говори кнезу Лазару: „Мили кнеже, одговарај цару, јер глава није врбов пањ да по други пут израсте“ (Михаиловић 1970, 303) Истина је да „Вишњићеве личности каткад имају нешто од патетике старих епских јунака“. Међутим, много чешће, „то су непатетично, и с пуно реализма, насликане личности“ (Симовић, 17). Живот је Ђурчијино опредјељење и ту је заправо једнак Лазару Мутапу, свом колеги и сабрату по животу, али не и епској судбини, за кога је *слобода јуначка* „очигледно, и највеће благо овога свијета“. (Зуковић 1990, 105)

Велики јунак као награду за херојско дјелио желио је привилегију коју је, по епској пјесми, а она је била староставна књига јунаштва, истина од *цара из Стамбола* задобио само Марко Краљевић, јер је и његово дјело исте тежине. Мутап је од силног Арапина спасио част новог легитимног владара, сачувавши самим тим и новоуспостављени поредак оличен у лику Карађорђа. Фокусирајући Карађорђа као земаљски пандан самом Богу Вишњић га недвосмислено представља као јединог легитимног владара Србије. Тиме је на извјестан начин заокружена прича започета позивом са небеса из *Почетка буне против дахија*. Пјеване након пропасти устанка ове пјесме заправо изгледају као легендарно причање о прохујалим славним временима. „Ова пјесма служи као доказ да током развитка наше народне епике историја није прерасла у легенду само последице великог временског удаљења од историјских догађаја, него и непосредно последице догађаја ако се указала психолошка могућност да се пјевач-пјесник и слушаоци одреде према опјеваном догађају као према дефинитивној прошлости“. (Килибарда 1976, 87) Посматрано из перспективе Вишњићевих слушаца сви ликови изгледају као митска бића, која су нестала и чијим је нестанком и дошло до пропасти тог царства из пјесама. Независне од историјског контекста у којем су настале и биле пјеване, све Вишњићеве пјесме из овог циклуса чине један зартворени круг узвишене епике, која је због брзог записивања остала и хроника једног времена и нарави.

Литература

- Браун, Максимилијан. 2004. *Српскохрватска јуначка пјесма*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства РС.
- Зуковић, Љубомир. 1990. *Српска и хрватска народна епика*. Сарајево: Институт за књижевност.
- Караџић, Вук. 1972. *Српска историја нашега времена*. Београд: Нолит.
- Караџић, Вук. 1986. *Српске народне пјесме књ.3*. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук. 1986. *Српске народне пјесме књ.4*. Београд: Просвета.
- Килибарда, Новак. 1976. Вишњићева пјесма *Лазар Мутан и Арапин*. У: *Легенда и поезија*. Београд: Рад.
- Кољевић, Светозар. 1974. *Наш јуначки еп*. Београд: Нолит.
- Љушић, Радош. 2003. *Карађорђе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Матицки, Миодраг. 1982. *Епика устанка*. Београд: Вуков сабор.
- Матицки, Миодраг. 1999. *Историја као предање*. Београд: Рад.
- Михаиловић, Константин. 1970. *Турска хроника*. Београд: СКЗ.
- Мушицки, Лукијан. Филип Вишњић. У: *О првом српском устанку – необјављена грађа*. Београд:
- Недић, Владан. 1990. *Вукови певачи*. Београд: Рад.
- Ранка, Леополд. 1864. *Историја српске револуције*. Београд: Државна штампарија.
- Симовић, Љубомир. 1983. *Дупло дно*. Београд: Просвета.
- Шаулић, Новица. 1929. *Српске народне пјесме св.1*. Београд: Народна мисао.

Saša D. Knežević

VIŠNJIĆ'S HERO IN A DUEL

Summary: Although the opus of Filip Visnjic is largely marked by songs about battles and heroism, mainly about heroes of the First Serbian Uprising, this opus does not abound in many duels. This study aims to show that, in addition to the standard description of the colours we see in his poetry, we also find some modified versions of duels, which may not always occur on the battlefield.